

3DE GRAAD
SECUNDAIR
ONDERWIJS

viva VELDEKE

– REIS MET EEN DICHTER –

HENDRIK VAN VELDEKE

EN DE NEDERLANDSE LETTERKUNDE

HASSELT
HEEFT
HET.

Viva Veldeke, een boeiend literair en kunsthistorisch project rond Hendrik van Veldeke, was voor de stedelijke musea van Hasselt, de Hasseltse erfgoedcel en de lerarenopleidingen van verschillende hogescholen de aanleiding voor een intensieve samenwerking gericht op sensibilisering rond erfgoed in het onderwijs.

Hendrik van Veldeke, de 12de-eeuwse dichter die geboren werd in Spalbeek, in het graafschap Loon, staat aan de wieg van de Nederlandse literatuur. Hij is de eerste auteur van teksten in wat we vandaag de Nederlandse taal noemen. Hij schreef en werkte ook in het huidige Nederland en Duitsland. Zijn verhalen en gedichten, talenkennis en uitzonderlijke reislust maken hem een 'Europeaan avant la lettre'.

Voor kinderen en jongeren is Hendrik van Veldeke een monument, een straat-en pleinnaam. Maar hij is meer dan dat. Veldeke is een figuur die hen kan laten kennismaken met het erfgoed in de stad en met de taal die ze spreken. Heden en verleden komen zo samen.

Voor de diverse leeftijdsgroepen ontwikkelden docenten en studenten van de lerarenopleidingen van de XIOS Hogeschool, van de KHlim, en van de PHL samen met enkele leerkrachten en de educatieve dienst van de Hasseltse musea lesbrieven. Professor Jef Janssens en zijn team staan garant voor de wetenschappelijke waarde van de tentoonstellingen. De uitgewerkte lesbrieven zijn zowel een mogelijke begeleiding voor een bezoek aan de tentoonstellingen als een introductie in de wereld van de 12de en 13de eeuw en de invloed van van Veldeke op de taal en literatuur.

We hopen dat vele leerkrachten en hun leerlingen van het lager en het secundair onderwijs dankzij de lesbrieven de weg zullen vinden naar de wortels van hun taal en literatuur.

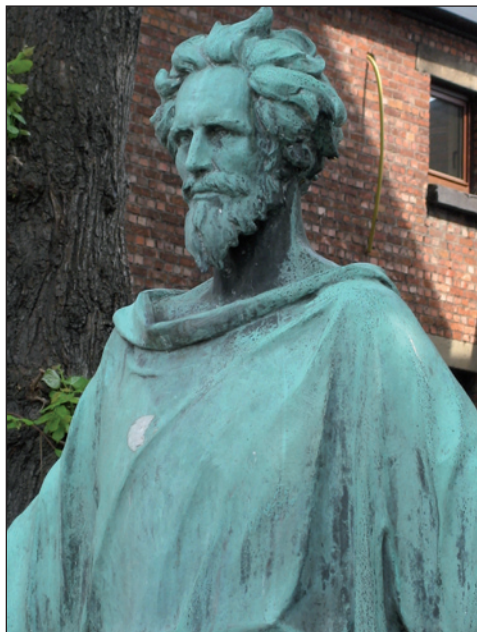

INHOUDSTAFEL

Toelichting	6
Achtergrondinformatie: Wie was Hendrik van Veldeke?	7
Achtergrondinformatie: Hendrik van Veldeke en de Nederlandse letterkunde	9
Eindtermen	12
Lessuggestie 1: Veldeke: situering in de literatuurgeschiedenis	13
Lessuggestie 2: Veldeke in plaats en tijd	16
Lessuggestie 3: In de schaduw van de keizer	19
Lessuggestie 4: Het leven van Sint-Servaas	21
Lessuggestie 5: De enneasroman	23
Lessuggestie 6: De minneliederen	26
Lessuggestie 7: Veldekes invloed	28
Bibliografie	30
Colofon	31

Hendrik van Veldeke

Hendrik van Veldeke: voor sommigen is hij een nobele onbekende. Voor anderen misschien niet meer dan een standbeeld in Hasselt. Toch is hij veel meer dan dat: hij is namelijk de eerste bij naam bekende schrijver uit de Nederlandse letterkunde. Hendrik van Veldeke is echter vooral een 'Europeaan avant la lettre' wegens zijn talenkennis, uitzonderlijke reislust en vroege interculturele vaardigheden. Hij is de eerste Dietse dichter met Europese allures.

Hoewel Hendrik van Veldeke een belangrijke rol in de Middelnederlandse literatuurgeschiedenis inneemt, wordt er in de lessen Nederlands niet erg veel aandacht aan hem besteed. Daarom willen we u in deze bundel graag kennis laten maken met deze schrijver en zijn werk. Want Hendrik van Veldeke is een schrijver om 'fier' op te zijn.

Verder vindt u in deze bundel ook lessuggesties voor in de klas. Zo kan u uw leerlingen tijdens de lessen Nederlands ook kennis laten maken met deze schrijver.

Deze bundel sluit aan bij de tentoonstelling *Peren op de beuken. Hendrik van Veldeke en zijn tijd. 1130-1230*. Deze tentoonstelling gaat door in Het Stadsmus in Hasselt, van 6 oktober 2007 tot 6 januari 2008. In de marge van de tentoonstelling worden tal van activiteiten georganiseerd, waaronder een reeks lezingen. Een begeleidend boek verschijnt bij de uitgeverij Waanders (Zwolle): Jozef Janssens, *In de schaduw van de keizer. Hendrik van Veldeke en zijn tijd*. Meer informatie over dit project vindt u op www.vivaveldeke.eu.

ACHTERGRONDINFORMATIE: WIE WAS HENDRIK VAN VELDEKE?

Hendrik van Veldeke wordt gezien als de eerste dichter die literatuur bedreef in een taal die als Nederlands beschouwd kan worden. Hij heeft met zijn gedichten zelfs bijgedragen tot de vorming van het Nederlands, nl. het Westnederfrankisch of kortweg het Limburgs; maar dan gezuiverd van dialectische eigenaardigheden. Veldeke zou hiervan de schriftvormen en zelfs de grammatica bepaald hebben. Een Duitse tijdgenoot, Gottfried von Strassburg, dichtte over hem:

*er impete daz êrste ris
in tuitescher zungen
dâ von sit erste ersprungen
van den die bluomen kâmen.*

(hij entte de eerste loot op de Dietse tongval, waaruit takken ontsprongen die bloemen voortbrachten)

Nochtans behoort het oudst gevonden Nederlands versje (2e helft 11e eeuw) niet aan hem toe:

Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic enda thu uuat unbidan uue nu
(alle vogels zijn aan nesten begonnen, behalve ik en jij, wat wachten wij nu)

De schrijver van dit versje (een monnik) is echter onbekend. Het duidt echter wel op volgende veronderstelling: er werden al liederen in onze taal geschreven of in ieder geval gezongen vóór Veldeke. Hier is echter geen spoor van terug te vinden. Intussen blijft Veldeke wel de eerste bij naam bekende schrijver uit de Nederlandse letterkunde.

Veel weten we niet over hem, en wat we weten berust vooral op veronderstellingen.

Zo is zijn precieze geboortedatum onbekend, maar we weten wel dat hij geboren is in “Veldeken” - zoals uit zijn naam af te leiden is - , een heerlijkheid gelegen tussen Spalbeek en Kermt, bij Hasselt. Vandaag blijft de plaatsnaam enkel nog over als naam van een watermolen aan de Demer, *de Veldekermolen*. Over plaats of datum van zijn dood bestaat geen zekerheid. Veldeke was vermoedelijk een jongere zoon van een geslacht van lage dienstadel (ministeriales). Dat had als gevolg dat hij niet voor een militaire carrière werd opgeleid, maar als clericus een geleerde scholing ontving. Uit zijn werk blijkt een hoge graad van ontwikkeling, zoals slechts bij een edelman of priester - kon worden verondersteld. Hij kende niet alleen zijn eigen moedertaal – het Limburgs - maar daarbuiten beheerste hij ook het Frans, Duits en Latijn. En hij kende zijn Latijnse klassiekers; zoals blijkt uit de vele verwijzingen in zijn werken: Vergilius, Ovidius, Statius, ...

Toch zijn er ook enkele feiten over hem bekend. Vooreerst zijn verblijf aan het hof van de graaf van Loon, onder de hoede van gravin Agnes. Waarschijnlijk heeft Veldeke aan dit hof ook zijn leerschool in de ridderlijkheid doorgemaakt.

Hendrik van Veldeke schreef tussen 1165 en 1190. Zijn (vermoedelijk) eerste werk - bewaard in het Middelnederlands - schreef Veldeke omstreeks 1170 in opdracht van gravin Agnes van Loon: *de Servaaslegende*.

Gedurende de 12de eeuw streefden de graven van Loon ernaar hun gebied te vergroten.

Een van de gebieden waar de Loonse graven hun oog op hadden laten vallen, was het Maastrichtse rijkskapittel van Sint-Servatius. Dat deel van Maastricht was echter ‘eigendom’ van de Duitse keizers. Om dit gebied in handen te kunnen krijgen, moesten ze dus op een goed blaadje bij de keizer komen te staan. Een volkstalige heiligenlegende, waarin dan bovendien de Duitse keizers doorlopend voor hun Servaasdevotie werden geprezen, kon daarbij alleen maar helpen.

Vervolgens verliet Hendrik het hof van Loon en trok naar het hof van Kleef, waar hij - geïnspireerd door Vergilius en Ovidius - aan zijn *Eneas* begon. Bijna de helft van de tekst in deze roman wordt ingenomen door liefdesscènes; bij Veldeke heeft de liefde nog aan belang gewonnen. Vooral met de onrust en ongemakken van de ontluikende liefde, de zogenaamde Ovidiaanse liefdespathologie (de liefde als een ziekte: niet kunnen eten

of slapen, zweten, koortsgevoelens, ...), heeft Veldeke een nieuw register in de Dietse letterkunde geopend. In 1175 werd het werk, op de bruiloft van gravin Margareta, gestolen. Blijkbaar was het werk bedoeld voor landgraaf Lodewijk III van Thüringen, maar het werd de dichter ontstolen door een aartsvijand van de landgraaf, een zekere Hendrik I van Schwarzburg. Het was pas na de dood van Lodewijk III dat het werk weer boven water kwam en Veldeke negen jaar later naar Thüringen werd geroepen om zijn roman te voltooien. Ook hier was zijn betrokkenheid bij het keizerlijk milieu groot.

ACHTERGRONDINFORMATIE: HENDRIK VAN VELDEKE EN DE NEDERLANDSE LETTERKUNDE

In de schaduw van de keizer.

Over Hendrik van Veldeke en het begin van de Nederlandse letterkunde

Door Jef Janssens, K.U. Brussel

Parel aan de Limburgse kroon?

	Het is goede nouwe mare*,	* nieuwe tijding
	Dat die vogele openbare*	* luid
	Zingen, da men bloemen ziet.	
	Tot* den tijden in den jare	* bij
5	Stunde 't* dat men blijde ware;	* zou het passen
	Leider* des** ne bin ich niet.	* helaas ** dat

Aan het woord is Hendrik van Veldeke, onze eerste dichter uit de Nederlandse literatuur. Heel kenmerkend voor zijn werk is dat hij zijn *Eerste Lied* begint met een kort natuurtafereeltje, een “Natureingang”: het is lente en het ligt voor de hand dat de dichter, zoals de enthousiaste vogeltjes, het nieuwe leven met blijdschap begroet. Maar - dat maakt deel uit van het bekende procédé - de dichter is ten prooi aan grote melancholie: zijn verdriet contrasteert met de vreugde van de natuur. Dat is mooi te zien op de beroemde miniatuur in een Duitse bloemlezing van liederen uit de 14de eeuw. Zijn oeuvre, (in dit handschrift) bestaande uit een 37-tal liederen, wordt ingeleid door een “auteursportret”¹. De dichter-minnaar staart peinzend naar het lege perkament, terwijl rondom hem vogels van allerlei slag druk in de weer zijn; een eekhoortje is zelfs onverschrokken op zijn schouder gekropen.

Het verdriet van de “ich” is begrijpelijk. Een stommeit van hemzelf heeft zijn geliefde danig verstoord. En die geliefde is niet de geringste, integendeel:

10 Die scheuneste ende die beste vrouwe
Tuschen Roden ende der Souwen
Gaf mich blijdschap hie bevoren...

In de middeleeuwen zijn de meeste literaire jonkvrouwen mooi en goed, maar hier gaat het toch om een erg bijzondere vrouw: de mooiste tussen Rode en de Sauer. Met “Rode” kunnen we vele kanten uit: (Kerk)rade, (Gruit)rode, Stokrode bij Spalbeek... het gaat alleszins om een Limburgs dorp. De Sauer, beter bekend onder zijn Franse naam “Sûre”, is een rivier die in de Ardennen ontspringt en vooral in Luxemburg voor zomervakantiepret zorgt. Met deze twee plaatsnamen begrenst het *Eerste Lied* het blikveld van Veldeke en zijn toehoorders: het gebied tussen het noorden van het graafschap Loon (thans in grote lijnen overeenkomend met Belgisch Limburg) en de Ardennen met zijn uitlopers, kortom: het Maasland. Veldeke bekennt zich op deze manier tot rasechte Limburger. Ook zijn taal wijst in die richting: “leider” (vgl. met het Duits), de Umlaut in “scheuneste” i.p.v. sconeste, de persoonlijke voornaamwoorden “ich/mich”. Limburgers zijn dan ook bijzonder trots op deze dichter, die terecht - zo vinden zij - in de lijst van BL'ers wordt opgenomen, naast Kim Clijsters, Axelle Red, Steve Stevaert... en Ambiorix.

Dit verhaal, dat in de een of andere vorm in tal van naslagwerken is terechtgekomen, klopt niet. Het uitgangspunt is verkeerd: de tekst is een discutabele reconstructie van wat er in de handschriften staat. De oorspronkelijke tekst luidt:

10 Diu schoenest und diu beste vrowe
Zwischen dem Roten und der Sowe
Gap mir blïdeschaft hie bevorn...

¹ Zie p. 24 voor een afbeelding van dit portret.

De geliefde is plots heel wat Duitser geworden (“zwischen” i.p.v. “tuschen”; “gap” i.p.v. “gaf”; -schaft i.p.v. -schap). Bovendien heeft men bij de reconstructie het bepaalde lidwoord bij “Roten” weggelaten en er op die manier een dorpsnaam van gemaakt. Recent onderzoek heeft uitgemaakt dat het de naam is van een rivier, meerbepaald van de Rhône, de grensrivier tussen het Duitse Rijk en Frankrijk; de Sowe is dan weer een zijrivier van de Donau, de Save, aan de grens met het toenmalige koninkrijk Hongarije. Veldeke mikt met zijn namen op een Duits publiek en heeft een weids panorama voor ogen: het hele Duitse Rijk dat onder de Staufische keizers Frederik I Barbarossa en diens zoon Hendrik VI op het einde van de 12de eeuw zijn grootste uitbreiding kende. De geliefde van de “ich” uit het *Eerste Lied* is bijgevolg van een ongeëvenaarde schoonheid.

Was Veldeke dan geen Limburger? Of volgens de huidige staatkundige terminologie: een Vlaming? De vraag heeft in het verleden tot hevige polemieken en misverstanden geleid. De liederen van Veldeke en zijn belangrijkste epische werk, de *Eneasroman*, zijn enkel in Duitse handschriften bewaard gebleven. En het is in het Duitse Rijk dat hij grote indruk heeft nagelaten op zijn tijdgenoten en de collega’s die na hem kwamen; zij beschouwden hem als de pionier van de Duitse hoofse literatuur. Veldeke mikte met zijn werk ook op een oostelijk verspreidingsgebied. In het gebruik van rijmen (het zogenaamde “neutrale rijm”) en uitdrukkingen wordt duidelijk dat hij al te streekgebonden wendingen vermijdt, opdat hij door zovelen als mogelijk zou worden begrepen binnen het rijk waartoe hij zelf behoorde. In een tijd waarin het nationalisme hoogtij vierde, kon men voor deze handelswijze geen begrip opbrengen. Men heeft de dichter zelfs voor “mi-boche” uitgescholden en zowel de Duitse als de Nederlandse literatuurgeschiedschrijvers hebben epische veldslagen uitgevochten om hem in hun cultuur in te lijven. Maar de kwestie is eigenlijk anachronistisch, want ze veronderstelt moderne landsindelingen die in de middeleeuwen niet bestonden. Veldeke is een Limburger met, wat we thans zouden noemen, een brede Europese blik. Op dat nieuwe beeld kunnen we, ook vanuit Limburgs of euregionaal perspectief, trots zijn, zeker in het licht van het groeiende Europese eenheidsbesef. Of om op Vermeylen te variëren: laten we “Limburger (of Vlaming) zijn om Europeeër te worden”.

Niet voor het gewone volk

Veldeke wilde begrepen worden door zovelen als mogelijk binnen het Duitse Rijk. Dat betekent echter niet dat hij, zoals een doorsnee moderne zanger, met zijn liederen iedereen wilde bereiken. Zijn teksten zijn zó subtiel en veronderstellen zoveel voorkennis dat ze bestemd waren voor een aristocratisch publiek van kenners, van fijnproevers. Dat staat in schril contrast tot het beeld dat wij hebben van middeleeuwse liederendichters.

Men heeft Veldeke inderdaad wel eens getypeerd als de zwervende zanger, de troubadour, die met staf en een tas vol boekrollen, zijn kunst bij het gewone volk aan de man bracht. Deze typisch romantische voorstelling zag middeleeuwse dichters inderdaad graag aan de rand van de samenleving rondtrekken, armoedig, maar vrij. Zo werd hij afgebeeld in het standbeeld te Hasselt, dat in 1928 door prins Leopold en prinses Astrid werd ingehuldigd. We weten intussen beter. Veldeke, geboren te Spalbeek (bij Hasselt), was vermoedelijk een jongere zoon van een geslacht van lage dienstadel (“ministeriales”) in de heerlijkheid Veldeke. Dat had tot gevolg dat hij niet voor een militaire carrière werd opgeleid, maar als clericus een geleerde scholing ontving. Hij kende niet enkel zijn eigen Limburgse moedertaal, maar daarbuiten ook Frans, Duits en Latijn. En hij kende zijn Latijnse klassiekers: Vergilius, Ovidius, Statius, maar ook de Romeinse commentaren daarop. Alles wijst erop dat hij zijn ruime kennis dienstbaar maakte voor de graven van Loon, die op dat ogenblik het hoogtepunt van hun macht beleefden en binnen de partij van keizer Barbarossa zeer actief waren in het Duitse Rijk, onder meer als burggraven van Mainz en graven van Rieneck (Beieren, bij Würzburg). Toen Veldeke zijn eerste werk aan het schrijven was, bouwde Lodewijk I van Loon een versterkte burcht in Rieneck, thans gebruikt als een (sympathiek) internationaal trefcentrum voor scouts. Ook bij de graven van Loon was de blik naar het oosten gericht.

Hij keek in de richting van de keizer

Zijn (vermoedelijk) eerste werk – bewaard in het Middelnederlands - schreef Veldeke omstreeks 1170 in opdracht van gravin Agnes van Loon: het *Leven van Sint-Servaas*, een eigenzinnige vertaling van een Latijnse *Vita Sancti Servatii*. De Loonse graven hadden hun oog op de bezittingen van het Maastrichtse rijkskapittel

van Sint Servatius laten vallen en moesten daarvoor bij de keizer op een goed blaadje staan. Een volkstalige heiligenlegende, waarin dan bovendien de Duitse keizers doorlopend voor hun Servaasdevotie worden geprezen, kon daarbij alleen maar helpen. Bovendien zet Veldeke sterk in de verf dat Servaas als bisschop van Tongeren/Maastricht van God zelf een hemelse sleutel had gekregen, die hem dezelfde macht schonk als de paus. In zijn voortdurend conflict met de paus en gesteund door de Duitse prins-bisschoppen (de zogenaamde “investituurstrijd”) moet dit Barbarossa als zoete muziek in de oren hebben geklonken. In de schatkamer van de Servaaskerk te Maastricht kon iedereen zich trouwens met eigen ogen overtuigen van de pracht van die hemelse sleutel... En in het midden van het westkoor van de kerk bevond zich een stenen reliëf waarop de eerste paus Petrus en Servaas als gelijken worden voorgesteld.

Veldeke was intussen aan een ridderroman begonnen, een vrije vertaling van de Anglo-Normandische *Roman d’Eneas*, het verhaal van de lotgevallen van Eneas na de val van Troje en de verovering van een nieuw rijk in Latium. Het nieuwe van zijn brontekst, gretig overgenomen en aangedikt door Veldeke, was de verweving van de verheven, heroïsche sfeer van Vergilius met de psychologische schildering van de effecten van liefde en passie door Ovidius. In de *Roman d’Eneas* wordt bijna 30% van de tekst ingenomen door liefdesscènes; bij Veldeke heeft de liefde nóg aan belang gewonnen. Vooral met de onrust en ongemakken van de ontluikende liefde, de zogenaamde Ovidiaanse liefdespathologie (de liefde als een ziekte, met als symptomen: niet kunnen eten of slapen, zweten, koortsgevoelens, enz.), heeft Veldeke een nieuw register in de Diets/Duitse letterkunde geopend.

Met de ontstaansgeschiedenis van het werk is een beruchte diefstal verbonden. In de epiloog van zijn *Eneasroman* vertelt Veldeke hoe hij zijn onvoltooide werk liet lezen tijdens een bruiloft in Kleef. Blijkbaar was het werk bedoeld voor landgraaf Lodewijk III van Thüringen, maar het werd de dichter ontstolen door een aartsvijand van die hoogadelijke familie, een zekere Hendrik I van Schwarzburg. Het was wachten op diens dood, vooraleer het werk weer boven water kwam en Veldeke negen jaar later naar Thüringen werd geroepen om er zijn roman te voltooien. Dat gebeurde omstreeks 1186 op de Neuenburg (bij Freyburg an der Unstrut, bij Naumburg) in opdracht van de beroemde mecenas Herman van Thüringen. Ook de Thüringers hadden goede (familie)banden met de keizer en Veldeke overgiet zijn verhaal herhaaldelijk met een keizerlijke saus. Hij suggereert dat Eneas aan de grondslag ligt van het Rome van de keizers, het “nieuwe Troje”, dat binnen de christelijke heilsgeschiedenis de rechtmatige erfenis is van de Duitse keizers. Het feest dat het huwelijk van Eneas en Lavinia op het einde van de roman bezegelt, werd gemodelleerd op het grootste feest uit de regering van keizer Barbarossa: de hofdag te Mainz in 1184, waar hij twee van zijn zonen tot ridder sloeg. En – stelt Veldeke trots – “we zagen het met eigen ogen” (“die wir selbe sahen”, v. 13.227). Met deze beschrijving (de tweede “Staufer-passage”) zien we Veldeke voor de tweede keer – in opdracht van zijn mecenas? – in de richting van de keizer kijken.

Maar zijn betrokkenheid bij het keizerlijk milieu blijkt nog sterker uit Lied 16, waar hij een dichterlijk antwoord geeft op een gedicht dat Hendrik VI, de zoon en opvolger van keizer Barbarossa, had geschreven. Bij nader toezien blijkt Veldeke helemaal geen geïsoleerde Limburgse dichter te zijn geweest: hij heeft gefunctioneerd binnen een literair netwerk waartoe de vroegste Minnesänger als Friedrich von Hausen, de Zwitserse graaf Rudolf von Fenis en nog een half dozijn andere dichters hebben behoord. Deze mannen bevonden zich allen in de directe omgeving van het keizerlijk hof. Veldeke schreef werkelijk in de schaduw van de keizer.

EINDTERMEN

De lessuggesties in deze bundel sluiten aan bij de volgende eindtermen Nederlands voor de derde graad:
1.1, 1.3, 1.6*, 2.7, 2.10, 2.11*, 3.13, 3.14, 3.15, 3.16, 3.17, 3.18*, 4.20, 4.21, 4.22*, 5.23, 5.25, 5.26, 5.27, 5.28*,
6.31, 6.32, 6.33, 6.36*

VELDEKE: SITUERING IN DE LITERATUURGESCHIEDENIS

Korte inhoud van de les

In deze eerste, inleidende les maken de leerlingen kennis met Hendrik van Veldeke, 'eerste Dietse dichter'. Veldeke leefde in de tweede helft van de 12de eeuw en is de eerste Nederlandse schrijver die we bij naam kennen.

Aan de hand van één van zijn gedichten maken ze kennis met zijn werk en zijn plaats in de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Ze ontdekken dat Veldeke via zijn taal en thematiek grensoverschrijdend gewaardeerd werd. Ook nu nog moeten we Veldeke delen met onze Nederlandse en Duitse burens: zijn werk wordt namelijk zowel tot de Duitse als de Nederlandse literatuur gerekend. Niet vreemd, wanneer je bedenkt dat hij leefde en werkte op de grens van twee taalgebieden.

Inleiding op Hendrik van Veldeke

Ter situering van Hendrik van Veldeke in de Nederlandstalige literatuurgeschiedenis kan u best beginnen met de oudst bekende regels uit het Nederlands, namelijk:

Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic enda thu wat unbidan we nu
(Hebben alle vogels nesten begonnen behalve ik en jij; wat wachten we nu)

Schrijf deze regels op het bord, of projecteer ze en vraag de leerlingen in welke context deze regels geschreven werden. Indien de leerlingen deze spreuk nog niet kennen, vraag hen dan naar de mogelijke betekenis, de taal etc.

Literatuurwetenschappers en taalkundigen nemen traditioneel aan dat deze regels tot het oudste overgeleverde Nederlands behoren. Omstreeks het jaar 1100 werden deze regels als pennenproef aan het papier toevertrouwd door een verder onbekende Vlaamse monnik in een Engels klooster.

Maar wie wordt dan gezien als de eerste met naam bekende dichter/auteur van het Nederlands? Via deze bekende regels kan u de figuur van Hendrik van Veldeke introduceren. Nadat u de naam van Hendrik van Veldeke hebt geïntroduceerd, kunt u de leerlingen vragen of ze al iets van hem afweten. Misschien vertelde een collega al kort iets over de Limburgse dichter, of zagen enkele leerlingen het standbeeld in Hasselt?

Een eerste kennismaking met Veldeke en zijn werk

Daarna is het tijd voor een eerste kennismaking met de dichter en zijn werk.

In dit gedicht verlangt de dichter naar zijn geliefde thuis, die hem al even blij maakt als de vogels die hij hoort zingen.

Ez tuont diu vogelîn schîn,
Daz siu die boume sehent gebluot,
Ir sanc machet mir den muot
Sô guot, daz ich vrô bin
Noch trûric niht kan sîn.
Got êre sî, diu mir daz tuot,
Al über den Rîn,
Daz mir der sorgen ist gebuot,
Aldâ mîn lîp verre ist in ellende.

De vogels laten weten
dat ze de bomen in bloei zien staan.
Hun lied stemt mij
zo goed dat ik vrolijk ben
en niet treurig kan zijn.
God moge haar eren die ditzelfde bij mij losmaakt
vanaf de overkant van de Rijn
zodat mijn zorgen verdwijnen
hoewel ik in een ver vreemd land ben.

Op de website <http://www.literatuurgeschiedenis.nl/literatuurgeschiedenis.asp?ID=2> kan je het gedicht beluisteren, voorgelezen door Frank Willaert.

Kopieer dit gedicht voor de leerlingen, toon het op transparant of schrijf het op het bord, maar nog zonder vertaling.

Wat begrijpen de leerlingen van dit gedicht? Welke woorden begrijpen ze en welke niet? Hoe komt dit? Waarover gaat dit gedicht volgens hen? Wie schreef dit gedicht?

Vraag hen vervolgens naar de poëtische eigenaardigheden:

- Oudnederlands
- invloeden van het Duits (daz – dass, mir - Dativ van 'ich', den Rin – Akkusativ, etc.)
- rijmschema
- ...

Geef hen vervolgens ook de vertaling van het gedicht.

Opvallend in dit gedicht zijn verder:

- verwijzing naar het religieuze
- beginnen met 'Natureingang'
- duidelijke Wetterparalellismus, de gevoelens van het hoofdpersonage zijn in overeenstemming met de setting (omgeving in het algemeen)

Het is interessant om daarna dieper in te gaan op de Duitstalige invloeden in Veldekes werk. We hebben de dichter 'de eerst bekende auteur van het Nederlands genoemd', dus hoe komen we dan aan Duitstalige invloeden?

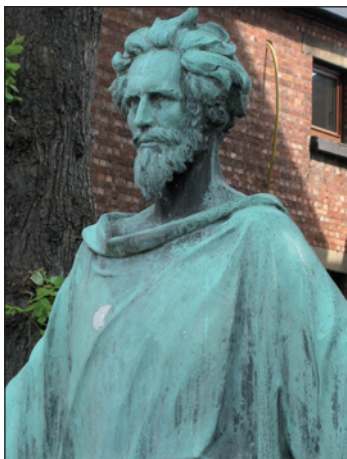
Misschien is het interessant om hiervoor samen te werken met de collega geschiedenis, of toch minstens af te stemmen in welke mate de leerlingen de situatie in de Nederlanden omstreeks de 11de-12de eeuw kennen.

□ Veldekermolen in Spalbeek, Hasselt

□ Gedenkplaat aan de Veldekermolen

□ Het standbeeld van Veldeke in Hasselt

Een kleine inleiding lijkt sowieso wel relevant. Om niet al te veel te doceren, kunt u de leerlingen eerst zelf aan het werk zetten. Toon volgende foto's en vraag hen naar mogelijke verbanden tussen de figuur van Veldeke en de plaats.

Onze dichter is eveneens bekend in Nederland, vooral in de streek rond Maastricht.

Het standbeeld van Veldeke in Maastricht

De tekst aan het standbeeld van Veldeke in Maastricht

Een straatnaambord in Maastricht

En in Duitsland ...

In Duitsland bestaat er evenzeer een vorm van regionaal patriottisme en wordt Veldeke in Thüringen als een belangrijke schrijver geëerd. Zowel de Hasselts-Maastrichtse als de Thüringse visie zijn uitingen van eenzelfde lokaal chauvinisme.

Je kan de leerlingen nog andere afbeeldingen laten zoeken. Gewoon 'Veldeke' intypen op Google – afbeeldingen levert al een ruime waaier aan afbeeldingen op. De leerlingen zullen al snel ontdekken dat Veldeke via zijn taal (en thematiek) grensoverschrijdend gewaardeerd werd.

Veldeke leefde in de tweede helft van de 12de eeuw en is de eerste Nederlandse schrijver die we bij naam kennen. We moeten hem wel delen met onze Duitse burens: zijn werk wordt namelijk zowel tot de Duitse als de Nederlandse literatuur gerekend. Niet vreemd, wanneer je bedenkt dat hij leefde en werkte op de grens van twee taalgebieden.

VELDEKE IN PLAATS EN TIJD

Korte inhoud van de les

Nadat de leerlingen ontdekken dat Veldeke grensoverschrijdend werkte en dito bekendheid genoot, is het interessant om in te zoomen op zijn sociale achtergrond.

Waar en wanneer schreef Hendrik van Veldeke? Volgend overzicht kan tijdens de lessen Nederlands en/of geschiedenis aan bod komen.

Een korte situatieschets

De middeleeuwse situatie (omstreeks 1200)

De rijksgrens in de middeleeuwen is de Schelde: ten westen daarvan ligt het Koninkrijk Frankrijk (waarvan het graafschap Vlaanderen een leen is), ten oosten daarvan ligt het Duitse rijk, of volgens de middeleeuwse aanduiding: het Heilig Roomse Rijk. Zie de website (met mogelijkheid tot informatie als je met de cursor op een bepaald gebied gaat staan): www.literatuurgeschiedenis.nl/nederlanden.asp

Eventueel kan je de leerlingen zelf wat van deze geschiedenis laten ontdekken op het internet.

Het probleem is dat het graafschap Loon deel uitmaakt van het prinsbisdom Luik. Hierboven zie je het prinsbisdom Luik.

In de middeleeuwen waren het graafschap Vlaanderen, het hertogdom Brabant en het prinsbisdom Luik (waartoe het graafschap Loon behoorde) nog aparte staten, net als Holland, Limburg en Utrecht. Vanuit Loon (min of meer de huidige provincie Belgisch-Limburg) gezien was Vlaanderen nog buitenland, voor de mensen van Brabant is Vlaanderen vaak een vijandige buurstaat.

De verschillende gebieden vormden een lappendeken met bijzonder grillige, veranderlijke grenzen. De Schelde gold als rijksgrens tussen het koninkrijk Frankrijk en het Heilig Roomse Rijk, het Duitse Rijk.

Een uiterst bewogen tijd

In de 12de eeuw beleeft men een enorme bevolkingstoename en worden de traditionele maatschappelijke patronen grondig verstoord. De steden komen langzaam tot ontwikkeling, de handel verhoogt de mobiliteit, de kruistochten brengen de westerse mens in contact met het Midden-Oosten. Nieuwe horizonten worden ontdekt, nieuwe mogelijkheden uitgetoet. Op intellectueel gebied is de hernieuwde kennismaking van antieke teksten in de kathedraalscholen van groot belang. Vergilius en Ovidius worden literaire voorbeelden, Cicero en Seneca bepalen mee de **hoofse** omgangsvormen. Evangelische bewegingen zoeken aansluiting bij de vroegste kerk van de apostelen en resulteren in nieuwe kloosterorden, maar ook in ketterse groeperingen. De kerk streeft naar een eersterangs rol in de samenleving, ook in wereldse zaken, maar botst op de ambities van keizer en vorsten (de investituurstrijd). Maar vooral zijn er de vele plaatselijke conflicten met voortdurend wisselende allianties, die vaak met veel geweld en grote onrust gepaard gaan.

Via het begrip **hoofse** omgangsvormen, kan er makkelijk een link gelegd worden naar de hoofse ridderromans.

Vraag de leerlingen welke elementen ze associëren met 'hoofs'. Je kan hun associaties op het bord noteren. Van hieruit kan je dan de kenmerken van hoofsheid of de hoofse liefde afleiden.

Enkele kenmerken van de hoofse liefde

1. Hoofse liefde is een verschijnsel dat ontstond in de middeleeuwen.
2. In de praktijk betekende het de bewondering van een ridder voor een onbereikbare, meestal gehuwde, vrouw. Vaak ging het dan ook om een platonische relatie.
Er werd wel verwezen naar de fysieke aspecten van de liefde, maar louter om aan te geven dat zoiets in de praktijk onmogelijk was.
3. De passie die in de hoofse liefde werd uitgedrukt, werd geacht een louterend effect te hebben op de beoefenaar. In riddertoernooien speelde de hoofse liefde ook een belangrijke rol, waarbij ridders hun overwinning opdroegen aan de onbereikbare vrouw.
4. De hoofse dichtkunst (met bijbehorende muziek) bloeide vooral in de Franse Provence. In Noord-Frankrijk ontwikkelde zich de hoofse roman. In de Nederlanden was Hendrik van Veldeke een erg belangrijk vertegenwoordiger van het genre.

Het is ook interessant om na te gaan in welke mate dit etiket op Veldeke past.

Daarvoor kan je de leerlingen onderstaand gedicht bezorgen. Je kan het projecteren, op het bord schrijven of als een kopie aan de leerlingen geven.

Enkele versregels als praktische toepassing

Het is goede nouwe mare*,	* nieuwe tijding
Dat die vogele openbare*	* luid
Zingen, da men bloemen ziet.	
Tot* den tijden in den jare	* bij
Stunde 't* dat men blijde ware;	* zou het passen
Leider* des** ne bin ich niet.	* helaas ** dat

De leerlingen proberen dit gedicht te analyseren.

Uit dit gedicht kunnen dan de hoofse kenmerken gehaald worden.

Kenmerkend voor Veldekes werk begint zijn Eerste Lied met een kort natuurtafereeltje, een 'Natureingang'. Het is lente en het ligt voor de hand dat de dichter, zoals de enthousiaste vogeltjes, het nieuwe leven met blijdschap begroet. Maar – dat maakt deel uit van het bekende procédé – de dichter is ten prooi aan grote melancholie: zijn verdriet contrasteert met de vreugde van de natuur. De dichter-minnaar staart peinzend naar het lege perkament, terwijl rondom hem vogels van allerlei slag druk in de weer zijn; een eekhoortje is zelfs onverschrokken op zijn schouder gekropen.

Het verdriet van de 'ich' is begrijpelijk. Een stomiteit van hemzelf heeft zijn geliefde danig verstoord. En die geliefde is niet de geringste, integendeel:

Diu schoeneste und diu beste vrowe
Zwischen dem Roten und der Sowe
Gap mir blideschaft hie bevorn...

'De mooiste en beste vrouw' tussen de Rhône, de grensrivier tussen het Duitse Rijk en Frankrijk en de Sowe (de Save) een zijrivier van de Donau aan de grens met het toenmalige koninkrijk Hongarije. Veldeke mikt met zijn namen op een Duits publiek en heeft een weids panorama voor ogen: het hele Duitse Rijk dat onder de Staufische keizers Frederik I Barbarossa en diens zoon Hendrik VI op het einde van de 12de eeuw zijn grootste uitbreiding kende. Ook zijn taal wijst in die richting: 'leider' (vergelijk met het Duits), de Umlaut in 'schoeneste' i.p.v. sconeste, de persoonlijke voornaamwoorden 'ich/mich'. De geliefde is bijgevolg van een ongeëvenaarde schoonheid.

Korte inhoud van de les

Veldekes (vermoedelijk) eerste werk – bewaard in het Middelnederlands - schreef de dichter omstreeks 1170 in opdracht van gravin Agnes van Loon: het *Leven van Sint-Servaas*, een eigenzinnige vertaling van een Latijnse Vita Sancti Servatii. De Loonse graven hadden hun oog op de bezittingen van het Maastrichtse rijkskapittel van Sint Servatius laten vallen en moesten daarvoor bij de keizer op een goed blaadje staan. Een volkstalige heiligenlegende, waarin de Duitse keizers doorlopend voor hun Servaasdevotie worden geprezen, kon daarbij alleen maar helpen. Bovendien zet Veldeke sterk in de verf dat Servaas als bisschop van Tongeren/Maastricht van God zelf een hemelse sleutel had gekregen, die hem dezelfde macht schonk als de paus. In zijn voortdurend conflict met de paus en gesteund door de Duitse prins-bisschoppen moet dit Barbarossa als muziek in de oren hebben geklonken. In de schatkamer van de Servaaskerk te Maastricht kon iedereen zich trouwens met eigen ogen overtuigen van de pracht van die hemelse sleutel...

Wie was nu de échte Hendrik van Veldeke? Laten we een kijkje nemen naar de persoon achter de talrijke geschriften.

Inleiding: wie was Hendrik van Veldeke?

Aan het begin van deze les is het aan te raden dat de leerlingen wat meer te weten komen over Hendrik van Veldeke zelf. Hiervoor kan je zijn levensloop aan de leerlingen vertellen.

Maar beter is om de leerlingen zelf wat meer informatie over hem te laten opzoeken (in de bibliotheek, op internet, ...) Zij kunnen, individueel of in groep, deze informatie bundelen en een biografie over Hendrik van Veldeke schrijven en aan de klas voorstellen.

Veldeke heeft een geleerde opleiding genoten. Hij kent zijn eigen moedertaal (Limburgs), Latijn, Frans en Duits. Bovendien bevatten ook de klassiekers uit de Oudheid weinig geheimen voor onze dichter: Vergilius, Ovidius en de commentaren erop heeft hij langdurig en grondig bestudeerd. Met dat profiel behoort hij tot de klasse van 'clerici', dit zijn mannen die de lagere wijdingen hebben ontvangen om hogere studies te kunnen doen, maar niet noodzakelijk priester zijn. Veldeke was vermoedelijk een jongere zoon van een familie van dienstadel.

Vermoedelijk was Hendrik van Veldeke een telg uit een familie van (lagere) dienstadel en moet hij een opleiding als clericus hebben gekregen. Hij werd bijgevolg opgeleid in een kapittel- of kloosterschool voor de administratie. Als clericus bezat hij een statuut tussen kerk en wereld. Hij was meertalig, kende de Latijnse literatuur, maar evenzeer orale heldensagen en de volkstalige ridderromans. Hij bezong de voortreffelijkheid van een heilige als Sint Servaas even enthousiast als de gelukzaligheid van de liefde voor een vrouw.

In het *Leven van Sint-Servaas* noemt hij zijn opdrachtgeefster, gravin Agnes, "mijne vrouwe"; zijn carrière heeft zich dus wellicht grotendeels afgespeeld in dienst van het Loonse hof. *Heijnrijck die van Veldeken was geboren...* Dit Veldeke lag op het grondgebied van de vrijheerlijkheid Kermt, maar was een leen, onderhorig aan de graven van Loon. Het moet een heerlijkheid zijn geweest toebehorende aan een familie van ministeriales (onvrijen in dienst van de graaf). Er zijn een aantal (jongere) oorkonden bewaard, waarin het bestaan van deze familie van Veldeke wordt bevestigd. Ook de molen van Veldeke te Spalbeek is een restant van dit middeleeuws verleden.

Uitwerking

Vandaag de dag hebben auteurs het niet altijd even makkelijk. Het auteursstatuut is nog geen vanzelfsprekend gegeven. Lees daartoe met de leerlingen volgend artikel uit 'Knack'.

Vlaamse auteurs en uitgevers eisen beter fiscaal statuut voor auteurs

De Vlaamse auteurs en uitgevers willen een beter fiscaal statuut voor de inkomsten uit auteursrechten. Dat hebben de Vlaamse Uitgeversvereniging (VUV), de Vereniging van Educatieve en Wetenschappelijke Auteurs (Vewa) en de Vlaamse Auteursvereniging (VAV) woensdag laten weten.

Auteurs bevinden zich op dit moment in een onzekere situatie. Afhankelijk van de interpretatie van de lokale belastingcontroleur worden inkomsten uit auteursrechten aangegeven als beroepsinkomsten, diverse inkomsten of roerende inkomsten, wat telkens een verschillend nettoresultaat oplevert. Aan die rechtsonzekerheid moet een einde komen, vinden zowel auteurs- als uitgeversverenigingen. "Temeer omdat die onzekerheid weegt op de relatie tussen auteur en uitgever bij de onderhandelingen over een contract, maar ook later wanneer de auteur een groot deel van zijn inkomsten moet afstaan aan de fiscus".

Daarom vragen de Vlaamse auteurs en uitgevers dat er een passend fiscaal statuut voor inkomsten uit auteursrechten wordt uitgewerkt. Ze benadrukken dat alle inkomsten uit auteursrechten, naburige rechten en wettelijke licenties onder het statuut moeten vallen. Daarnaast vragen ze ook dat er een afzonderlijke belasting komt als divers inkomen aan een progressief maar verlaagd tarief, gaande van 10 procent voor de eerste inkomensschijf tot 10.000 euro tot 35 procent voor de inkomensschijf boven 40.000 euro.

Verder moet er volgens de auteurs- en uitgeversverenigingen werk gemaakt worden van een forfaitaire belastingaftrek van de beroepskosten (25 procent van de bruto-inkomsten) en van een ruime spreiding van fiscale verliezen in de tijd (verliezen in de tien in plaats van vijf vorige belastbare jaren). Ze willen ook niet weten van een bronheffing maar wel van een belasting die door de auteur betaald wordt. Tot slot vragen de verenigingen ook een sluitende wettelijke regeling voor inkomsten uit auteursrechten die in het buitenland worden uitgekeerd of verworven en daar al belast worden, om een dubbele belasting te vermijden.

"Als er geen passende fiscale regeling komt, zullen auteurs van educatieve en wetenschappelijke boeken afhaken. Op termijn zullen er, cru gesteld, geen goede leermiddelen meer zijn voor kinderen", luidt het bij de Vereniging van Educatieve en Wetenschappelijke Auteurs. De Vlaamse auteurs en uitgevers zijn er ook van overtuigd dat een duidelijke en sluitende wetgeving het aantal geschillen met de fiscus zal doen slinken, wat de gerechtelijke achterstand dan weer ten goede komt.

Uit: *Knack*, 09 mei 2007

Na het lezen kan een **discussie** volgen over het hoe en waarom van dit auteursstatuut. Voor- en nadelen kunnen overwogen worden.

Na deze instap kan dan een vergelijking volgen met Veldekes situatie, oftewel, welke positie had de middeleeuwse auteur?

Al in de middeleeuwen was het literaire bedrijf een dure onderneming. Er werd geschreven op perkament oftewel bewerkte dierenhuiden. Een boek van enige omvang kost al gauw een kudde schapen of runderen het leven. Een dichter is voor zo'n boek weken, maanden aan het werk: intussen moet in zijn levensonderhoud worden voorzien. Boeken zijn bijgevolg erg duur en circuleren exclusief in de maatschappelijk hogere klassen. Ze worden dan ook meestal in opdracht van edelen of geestelijken geschreven: om te vermaken, maar evenzeer om een bepaalde boodschap te propageren. Dichtkunst is dus zelden de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emoties, legt zelden de diepste roerselen van de schrijver bloot, maar drukt eerder de belangen en verzuchtingen van een bepaalde gemeenschap uit.

Veldeke was dus eveneens afhankelijk van zijn broodheer. Deze afhankelijkheid blijkt uit de thematiek van zijn werk, zoals in de volgende lessuggestie aan bod komt.

HET LEVEN VAN SINT-SERVAAS

Korte inhoud

In deze les bespreken we de Servaaslegende van Hendrik van Veldeke.

De volledige tekst van de Servaaslegende vind je online op de website van de DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse letteren) www.dbnl.org/tekst/veld028sent01_01/

Inleiding

Laten we nu de onberispelijke afgezant Sint-Servaas vragen vurig tot God te bidden ten behoeve van zijn dienaar Hendrik die zijn vita op rijm zette, de betekenis ervan verduidelijkte, de leken onderrichtte en God eerde. (...) Hij schreef dit op uitdrukkelijk verzoek van de gravin van Loon, zijn vrouw. Ook heer Hessel, de koster, drong er onophoudelijk bij hem op aan: heer Hessel was een sieraad voor de hoofdstad van Sint Servaas en eerde hem met hart en ziel.
(Eerste epiloog van Veldekes *Sint-Servaaslegende*)

De Servaaslegende is overgeleverd in oud Limburgs: fragmenten uit begin 13de eeuw.

Veldekes (vermoedelijk) eerste werk - bewaard in het Middelnederlands - schreef de dichter omstreeks 1170 in opdracht van gravin Agnes van Loon: het *Leven van Sint-Servaas*, een eigenzinnige vertaling van een Latijnse *Vita Sancti Servatii*. De Loonse graven hadden hun oog op de bezittingen van het Maastrichtse rijkskapittel van Sint Servatius laten vallen en moesten daarvoor bij de keizer op een goed blaadje staan. Een volkstalige heiligenlegende, waarin de Duitse keizers doorlopend voor hun Servaasdevotie worden geprezen, kon daarbij alleen maar helpen. Bovendien zet Veldeke sterk in de verf dat Servaas als bisschop van Tongeren/Maastricht van God zelf een hemelse sleutel had gekregen, die hem dezelfde macht schonk als de paus. In zijn voortdurend conflict met de paus en gesteund door de Duitse prins-bisschoppen moet dit Barbarossa als muziek in de oren hebben geklonken. In de schatkamer van de Servaaskerk te Maastricht kon iedereen zich trouwens met eigen ogen overtuigen van de pracht van die hemelse sleutel...

Er waren twee opdrachtgevers voor Veldekes heiligenleven en ook de bedoeling van het werk was dubbel. Het was Hessel, verantwoordelijke voor de schatkamer en de bibliotheek, uiteraard te doen om de cultus van de heilige te promoveren en bedevaarten te stimuleren. Maar zowel de gravin van Loon als koster Hessel mikten ook op een keizerlijk publiek. Het Servaasklooster was immers keizerlijk bezit en Lodewijk I had zich ingespannen om de heerlijke rechten hierover te verwerven, een onderneming waarin zijn zoon Gerard zou slagen. Via het werk van Veldeke probeerden de graven bij de keizer op een goed blaadje komen. Bovendien bevatte diens werk een kerkpolitieke stellingname, die de keizer graag zal hebben gehoord: via de sleutelmacht van Petrus zijn bisschoppen de gelijken van de paus...

Meteen wordt duidelijk dat Veldeke bij zijn opdrachtgevers op een goed blaadje stond.

Leven en wonderen volgens Veldeke

Een korte inhoud van de Servaaslegende

Servaas wordt geboren in Armenië, uit het geslacht van David als achterneef van Jezus. Hij reist op jonge leeftijd naar Tongeren, waar net een synode aan de gang is. Een engel geeft aan de eenvoudige pelgrim de bisschoppelijke waardigheidstekens, waardoor grote vreugde ontstaat.

Servaas beklimt de preekstoel en spreekt in het Grieks; dankzij de H. Geest begrijpt iedereen hem. Servaas verricht vele wonderlijke genezingen. Maar dit wekt het ongenoegen van de duivel, die de inwoners van Tongeren tegen de heilige opstoot. De Tongenaren willen Servaas weg en werken hem tegen: een engel beveelt Servaas om Tongeren te verlaten en naar Maastricht te gaan. Hij bidt om vergeving voor de Tongenaren. God openbaart hem echter hun straf: Attila zal als gesel Gods de ongehoorzame christenen in Gallië straffen.

Servaas reist naar Rome om op het graf van Petrus te bidden om Gods toorn af te wenden. Uitgeput valt hij in slaap en ziet in een visioen Gods troon en de heiligen. God wil zijn gebed niet verhoren, maar Servaas mag de Tongenaren wel waarschuwen. Petrus geeft Servaas een kostbare, zilveren sleutel waardoor hij zondaars kan vergeven.

Op terugweg naar huis wordt Servaas gevangen genomen door de Hunnen. Een groot helder licht schijnt 's nachts vanuit de hemel op de heilige; uit verbazing laten de Hunnen hem vrij. In zijn slaap zendt God een adelaar; die blijft boven Servaas zweven en biedt met de ene vleugel schaduw, met de andere wuift hij koelte toe.

Attila komt met zijn troepen voorbij en ziet het wonder. De Hun bekeert zich en laat zich dopen. Terug in Tongeren wordt Servaas met groot respect onthaald, maar het is te laat. Hij maakt de voorspelling bekend en velen bekeren zich. Servaas heeft groot medelijden met de stadsbewoners, maar vertrekt, zoals hem was opgedragen, en neemt de relieken mee naar Maastricht. Op 13 mei sterft Servaas in zijn nieuwe bisschopsstad, op hetzelfde tijdstip als Christus.

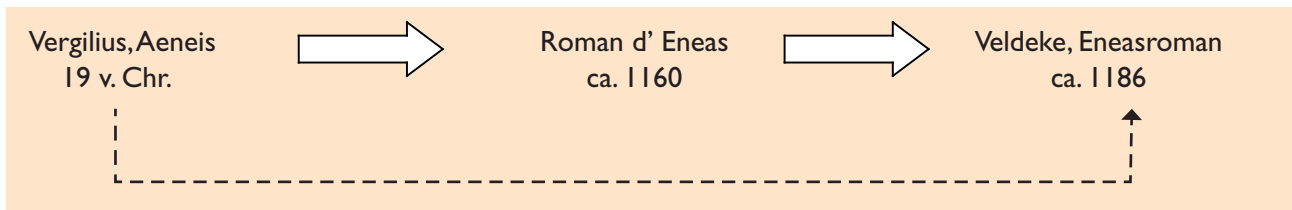
DE ENEASROMAN

Korte inhoud van de les

In deze les wordt een ander belangrijk werk van Hendrik van Veldeke besproken: de Eneasroman. <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg403/0015>

Veldekes inspiratie

De Eneasroman vormt een goed voorbeeld van de manier waarop Veldeke inspiratie put uit oudere werken. Vergilius, geïnspireerd door de epen van Homeros, schrijft een loflied op Augustus, een nationaal epos van

de Romeinen. Het epos was in de middeleeuwen bijzonder populair. De anonieme auteur van de Roman d’Eneas verchristelijkt en verridderlijkt het epos, maar hij doet nog iets fundamenteeler: hij integreert in het ernstige en plechtstatige Aeneis de liefdescasuïstiek en emotionaliteit van Ovidius. Veldeke bewerkt deze Franse roman op een vrije manier, waarbij hij herhaaldelijk opnieuw aanknoopt bij Vergilius. Zo verkrijgt men een boeiend cultuurhistorisch echolied over de eeuwen heen.

Laat de leerlingen een korte samenvatting opzoeken van Aeneis door Vergilius.

Pagina uit de Eneasroman van Veldeke (Cod. Pal. germ. 403, Universitätsbibliothek Heidelberg)

Veldeke breidt die basistekst nog uit:

Na een hevig gevecht wordt Turnus overwonnen; hij smeekt om genade, maar wanneer Eneas de geroofde ring van Pallas ziet slaat hij woedend het hoofd van zijn tegenstrever af. De vrouw van Latinus overleeft dit alles niet: ziek van nijd sterft ze. Dan wordt het huwelijk van Eneas en Lavinia met een groots feest gevierd. De twee geliefden kennen een gelukkig leven en na de dood van Latinus beheerst Eneas alle Italiaanse

gebieden. Uit Eneas en zijn zoon Ascanius, die ook Julius wordt genoemd, wordt een machtig geslacht geboren dat via Romulus en Remus, de stichters van Rome, naar Julius Caesar en Augustus leidt.

Wat valt de leerlingen op aan het einde van Veldekes verhaal?

Het einde van Veldekes werk krijgt een duidelijk christelijk gelaat: de vrede onder keizer Augustus zette Rome op de kaart als het onbetwistbare centrum van de wereld en maakte onze Verlossing mogelijk.

Ook de Eneasroman kent verwijzingen naar de hoofse liefde

Het is zeker interessant om volgende passages uit de Eneas met de leerlingen te lezen en becommentariëren in het kader van de hoofse liefde.

Over de liefde tussen Eneas en Dido vernemen we het volgende:

Venus heeft ervoor gezorgd dat Eneas' zoontje, Ascanius, met het liefdesvuur werd aangestoken: de eerste die hij zal kussen, zal onmiddellijk in hevige liefde ontvlammen. En bij de welkomstkus overkomt dat Dido:

Si kuste in an sînen munt:
Des wart si zû der stunt
Vaste bestricket.
In ir wart erquicket
Der minnen fûr vile heiz,
Dâ luzel ieman umbe weiz,
Den ez nie gebrande. (vv. 829-35)

Ze kuste hem op de mond
Daardoor werd ze terstond
stevig vastgebonden
In haar flakkerde
het liefdesvuur zeer hevig op
waarover niemand iets afweet
die het nooit heeft voelen branden

Dido is ziek van liefdessmart (“Si was von minnen alsô wunt” - v. 875). Maar de ontluikende liefde ontwikkelt zich tot allesoverheersende passie, die uiteindelijk leidt tot isolement in de gemeenschap en de dood. In een laatste klacht tot haar geliefde verwijt ze zichzelf: “ich minnete ûch zunmâzen...” (ik beminde je onbeheerst - v. 2365): “Het vuur brandt in mij en ik moet het hart doorboren dat mij heeft verraden”.

Dô si daz allez gesprach,
Mit dem swerde sie sich stach
In daz herze dorch den lîb.
Al wâre sie ein wîse wîb,
Sie was dô vil sinne lôs.
Daz si den tôt alsô kôs,
Daz quam von unsinne.
Ez was unrehtiu minne,
Diu sie dar zû dwanc,
Mit dem stiche sie spranc
Unde viel in die glût. (vv. 2423-33)

Toen ze dat allemaal had gezegd
doorstak ze zich met het zwaard
in het hart
Al was ze een verstandige vrouw
ze was toen helemaal buiten zinnen.
Dat ze op deze wijze de dood koos,
was het gevolg van dwaasheid.
Het was valse liefde
die haar daartoe dwong.
Door de steek wankel ze
en viel in het vuur.

Tegenover deze valse liefde staat de ‘rechtu minne’ van Lavinia, die in de Aeneis nauwelijks meer was dan een naam, maar die bij Veldeke evolueert van een naïef meisje tot een hoofse vrouw, die intens met haar geliefde meeleeft. Wanneer ze Eneas ziet, overvallen haar gevoelens die ze niet begrijpt. Ze vraagt haar moeder om raad:

So getân ist diu minne,
Daz ez rehte nieman
Dem anderen gesagen kan,
Dem sîn herze sô stêt,
Daz si dar in niene gêt,
Der sô steinlîchen lebet:
Swer ir aber rehte entsebet
Unde zû ir kêret,
Vile si in des lêret,
Daz im ê was unkunt.
Si machet in schiere wunt,
Ez sî man oder wîb,
Sie begrîfet im den lîb
Unde die sinne garwe
Und salewet im die varwe
Mit vil grôzer gewalt.
Si machet in vil dicke kalt
Und dar nâch sô schiere heiz,
Daz her sîn selbes rât ne weiz.
Solich sint ir wâfen:
Sie benimt imz slâfen
Und ezzen unde trinken.
Si lêret in gedenken
Vile misselîche... (vv. 9822-9845)

(De liefde is dusdanig dat niemand haar precies kan beschrijven aan iemand, in wiens hart het zo gesteld is dat ze er niet kan binnendringen omdat het zo verhard is. Wie haar echter oprecht ontvangt en zich tot haar richt, die leert ze veel dat tevoren voor hem onbekend was. Ze verwondt hem meteen, man of vrouw, en neemt met groot geweld helemaal bezit van hem, zowel van lichaam als ziel, en rooft het gezicht van zijn kleur. Ze laat hem dikwijls bevriezen en kort daarop zozeer zweten dat hij niet weet wat te doen. Dat zijn haar wapens. Ze beneemt hem de slaap en eten en drinken. Ze leert hem piekeren...)

Verwonderd reageert Lavinia: “Is liefde dan een ziekte?”. “Nee,” antwoordt haar moeder, “ze is sterker dan pest of koorts, want na een zweetkuur ben je weer gezond, maar dat is bij de liefde niet het geval. Toch is het niet allemaal doffe ellende, want uit de onrust en smart kan grote vreugde en geluk geboren worden.”

Inleiding

Veldeke was geenszins een dichter met louter plaatselijke ambities. Hij nam integendeel deel aan een Europese beweging over de taalgrenzen heen, waarbij netwerkjes van dichters werden gevormd die elkaars werk bijzonder goed kenden en er een subtiel spel mee speelden.

Herkenning en verrassing: “Ik”, de dichter-minnaar

Portret van Hendrik van Veldeke in de Manesse Codex

Vraag de leerlingen hoe Hendrik van Veldeke door zijn tijdgenoten werd gezien (zoals afgebeeld op het portret?)

Hoe zien de leerlingen Hendrik van Veldeke? Wat kunnen ze afleiden uit de miniatuur?

- setting: de dichter zit peinzend in een lentelandschap, waarin de vogels vrolijk rondfladderden. De dichter wordt melancholisch voorgesteld als “denker”, als schrijver die mediteert voor het lege blad.
- net als in het gedicht contrasteert de sombere stemming van de “minnaar” met de blijdschap die de natuur uitstraalt. Dit beeld van de mijmerende dichter-minnaar is in de cultuurgeschiedenis goed bekend. Het contrast tussen de gevoelens van de minnaar en de natuurstemming is een procédé uit de Franse liefdeslyriek. Het is een variant op de “topos”: nieuwe bloei van de natuur in de lente veroorzaakt nieuw leven, een opstoot van liefde bij de mens. Het verwachtingspatroon wordt doorbroken: waar men positieve, blijde gevoelens bij de minnaar verwacht is het integendeel enkel kommer en kwel...

Zie ook volgend fragment ter illustratie:

Ez sint guotiu niuwe maere,
daz die vogel offenbaere
singent, dâ man bluomen siht.
Zén zîten in dem jâre
stüende wol daz man vrô waere,
leider des enbin ich niht:
mîn tumbez herte mich verriet,
daz muoz unsanfte unde swaere
tragen daz leit, daz mir beschiht.

Goed nieuws is het
dat de vogels luidkeels
zingen als men de bloemen ziet.
In dat jaargetijde
is het passend dat men vrolijk zou zijn,
maar dat ben ik helaas niet:
mijn domme hart heeft mij verraden,
dat verdrietig en moeizaam
het leed moet dragen, dat mij te beurt viel.

De liederen van Hendrik van Veldeke behoren tot een internationaal netwerk van middeleeuwse liefdeslyriek. In het twaalfde-eeuwse Frankrijk zongen de troubadours en trouvères hun minnelieder, die al gauw over heel Europa bekend raakten. Wie de liederen onderling vergelijkt, ziet dat dichters nogal eens beeldspraak en motieven uit elkaars poëzie overnemen, vaak voorzien van speelse variaties. Zo is het ook vaak bij Veldekes lyrische ontboezemingen: ze beginnen met een beeld uit de natuur, waarin de stemming van de dichter tot uitdrukking komt. Honderden middeleeuwse liederen beginnen met zo'n 'Natureingang'.

Laat de leerlingen de twee fragmenten met elkaar vergelijken. Welke gelijkenissen zien ze? Wat zijn de verschillen?

Zie ook volgend fragment:

Ez tuont diu vogelîn schîn,
Daz siu die boume sehent gebluot,
Ir sanc machet mir den muot
Sô guot, daz ich vrô bin
Noch trûric niht kan sîn.
Got êre sî, diu mir daz tuot,

Al über den Rîn,
Daz mir der sorgen ist gebuot,
Aldâ mîn lîp verre ist in ellende.

De vogels laten weten
dat ze de bomen in bloei zien staan.
Hun lied stemt mij
zo goed dat ik vrolijk ben
en niet treurig kan zijn.
God moge haar eren die ditzelfde bij mij
losmaakt
vanaf de overkant van de Rijn
zodat mijn zorgen verdwijnen
Hoewel ik in een ver vreemd land ben.

De gedichten werden in de middeleeuwen vaak gezongen door troubadours of trouvères. Dit was hoogstwaarschijnlijk ook het geval met de gedichten van Veldeke. Hiervan is echter niets meer overgebleven. Toch is het interessant om de leerlingen een voorbeeld te laten horen. Voorbeelden van middeleeuwse muziek en gezongen liederen vind je onder andere op: <http://www.digischool.nl/mu/leerlingen/geschiedenis/middeleeuwen/algemeen.htm>

VELDEKES INVLOED

Korte inhoud van de les

Waarom zou Veldeke vandaag de dag nog steeds gelezen worden? Niet alleen omwille van de sterke zeggingskracht en creatieve omgang met zijn bronnenmateriaal. Ook zijn invloed op andere dichters/auteurs is van onschatbare waarde.

Over de grenzen heen ...

De betekenis van Hendrik van Veldeke voor de Middelhoogduitse literatuur is bijzonder groot, hetgeen blijkt uit het feit dat bijna alle minneliederen alsmede zijn *Eneasroman* uitsluitend in Middelhoogduitse versies zijn overgeleverd. Daarnaast wordt Hendrik van Veldeke ook door vele Duitse auteurs uit de hoofse periode aan het begin van de 13de eeuw (bijv. Wolfram von Eschenbach, Hartmann von Aue en Gottfried von Straßburg) als het grote voorbeeld voor de Duitse poëzie genoemd.

Vraag de leerlingen volgend fragment te ontcijferen en Veldekes verdiensten (volgens Gottfried von Strassburg) aan te stippen.

Er inpfete das erste ris
in tiutischer zungen:
da von sit este ersprungen,
von den die bluomen kamen,
da si die spaehe uz namen
der meisterlichen vünde;
und ist diu selbe künde
so witen gebreitet,
so manege wis zeleitet,
daz alle, die nu sprechent,
daz die den wunsch da brechent
von bluomen und von risen
an worten und an wisen
(Uit: *Tristan und Isolde*, vv. 4738-50)

(Hij (Veldeke) entte de eerste tak op de boom van de Duitse dichtkunst. Uit deze eerste tak zijn nieuwe takken gegroeid, waaraan bloemen zijn ontsproten. De latere dichters hebben hieruit de kunst ontleend op meesterlijke wijze te dichten. Thans is deze kunst zo algemeen verbreid en zo veelvuldig gebruikt, dat alle dichters die nu dichten naar hartenlust bloemen en takken, woorden en melodieën, vergaren kunnen.)

En in onze streken?

Verbazingwekkend is dat er van die belangrijke invloed nauwelijks iets te merken valt in onze streken. De Brabantse dichter Segher Diengotgaf schrijft in het begin van de 13de eeuw een magistrale, korte *Trojeroman*. Ook hij gaat uit van voorkennis van zijn publiek. Veldeke? Misschien, maar die stelling kan niet hard worden gemaakt.

Iets duidelijker is een passage in de *Historie van Troyen* van Jacob van Maerlant (ca. 1260). Op dezelfde plaats waar Veldeke afziet van een lange beschrijving van Carthago, doet dat ook Maerlant met de woorden:

Het is my te pynlic ende te lanc
Te dichten alle den omganc
Van der borch ende van der sale,
Die Dydo deed maken wale,
Ende hoe se die mynne bracht te dwase
Van den sconen Enease.
Oec ist ghedicht int Duytsche woert.
Dat laet ic staen ende dicht voert
Hoe Eneas in Ytalien quam...
(vv. 36.828-34)

(Het is mij te lang en het kost me teveel moeite om de hele bedoening rond de burcht, binnen zowel als buiten, te beschrijven die Dido liet maken en hoe de liefde voor de schone Eneas haar verdwaasde. Bovendien is het in het Duits/Diets gedicht. Dat laat ik achterwege en ga verder met dichten hoe Eneas in Italië aankwam...)

Dit kan haast niets anders dan een referentie zijn naar de Eneasroman van Veldeke.

Boeken:

- Janssens, J., *In de schaduw van de keizer. Hendrik van Veldeke en zijn tijd*. Zutphen:Walburg Pers, 2007
- Moser, H., Tervooren, H. (ed.) *Des Minnesangs Frühling*. Stuttgart, 1988
- van Es, G.A. (ed.), *Sint Servaeslegende. In Dutschen dichtede dit Heynrijck die van Veldeken was geboren*. Tjeenk Willink / Noorduijn, Culemborg 1976
- van Oostrom, F. en Hogenelst, D., *Handgeschreven wereld. Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen*. Amsterdam: Prometheus, 1995
- Willaert, F., *Van luisterlied tot danslied. De hoofse lyriek in het Middelnederlands tot omstreeks 1300*. In: Frits van Oostrom et al., *Grote lijnen. Synthesen over Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam, 1995, p. 65-81, 183-193. Online te raadplegen op: <http://www.dbnl.org/tekst/will001van101/>
- Willaert, F., 1174: *Hendrik van Veldeke wordt de werktekst van zijn eigen 'Eneas'-roman ontstolen. De Franse hofliteratuur via het Maasland in het Duitse Rijk*. In: Schenkeveld, M.A., van der Dussen (e.a.), *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. p. 6-11

Artikels:

- *Vlaamse auteurs en uitgevers eisen beter fiscaal statuut voor auteurs*. Knack, 09 mei 2007
- Janssens, J., *In de schaduw van de keizer. Over Hendrik van Veldeke en het begin van de Nederlandse letterkunde*. Reflector, 2007

Internet:

- www.kubrussel.ac.be/onderwijs/letterenwijs/tlk/secundair/links.htm
- www.literatuurgeschiedenis.nl
- www.dbnl.org
- <http://www.digischool.nl/mu/leerlingen/geschiedenis/middeleeuwen/algemeen.htm>

COLOFON

Deze publicatie is een uitgave van de Erfgoedcel Hasselt en de stedelijke musea Hasselt en verscheen naar aanleiding van het project Viva Veldeke.

Auteurs:

Jürgen Peeters
Prof. dr. Jef Janssens

Eindredactie:

Joke Smets, Tine Rock, Sabine Hartmann en Hanne Indekeu

Fotomateriaal:

Annemie America: stad Hasselt

In zoverre dit mogelijk was, werd toestemming gevraagd aan de rechthebbenden voor de publicatie van het beeldmateriaal. Wie de publicatie van beeldmateriaal betwist, kan contact opnemen met de uitgever van deze lesbrieven.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk en vormgeving:

Drukkerij Baillien-Maris

Oplage:

300 ex.

ISBN 9789078465119

Wettelijk depotnummer: 2007/10.771/23

HASSELT HEEFT HET.

